

ניתוחים שלאחר המוות לצרכים רפואיים ומדעיים חיים וייסברג

ראשי פרקים

- א. הקדמה
- ב. איסור הלנת מת
- ג. איסור ביזוי וניוול המת וחיוב קבורתו
- ד. הנאה ממת
- ה. ניתוחי מתים לצורך הצלת חיים נוספים
- ו. ניתוחי מתים לצורך חולים שאינם לפנינו
- ז. ניתוחי מתים לצורך חולים שאולי יהיו
- ח. ניתוח מת לצורך הפללת רוצח או זיהוי
- ט. אדם שתרים את גופו למדע - האם יש לנתחו
- י. ניתוחי נפל
- יא. נוכחות בעת הניתוח
- יב. סיכום

א. הקדמה

אחד מהנושאים הסבוכים ביותר מבחינה הלכתית הינו ניתוחים המבוצעים במתים לצרכים שונים. בזמנינו, כאשר הרפואה מתפתחת, נדרשים ונעשים ניסויים שונים בדברים שונים, בין השאר - ניתוחים המבוצעים במתים, כאשר ישנן שתי מטרות עיקריות בניסויים אלו האחת: לימוד האנטומיה, היינו - מבנה גופו של האדם. לשם כך, בניתוחים שונים נכרתים חלקי גוף ועצמות שונים, בכדי לעמוד על מבנה האיבר, העצם השריר וכו'. השניה היא לימוד הפתולוגיה, כלומר - הכרת המחלות ודרכי פגיעתן בגוף וכד', וזאת על מנת לפתח שיטות ריפוי שונות כנגדן.

בשל ריבוי מספר המתלמדים, נעשים ניתוחים שונים ורבים במתים, ויש לעיין אם על פי ההלכה מותר ויש לבצע ניתוחים אלו. כדי לנסות ולענות על שאלה סבוכה זו, ראשית כל עלינו לעמוד על הסיבות שמהן נובע לכאורה איסור זה של ניתוחים שלאחר המוות.

ב. איסור הלנת מת

כתוב בתורה: "וכי יהיה באיש חטא משפט מות והומת ותלית אותו על עץ לא תלין נבלתו על העץ, כי קבר תקברנו ביום ההוא, כי קללת אלוקים תלוי ולא תטמא את אדמתך אשר ה' אלוקיך נותן לך נחלה".¹

בגמרא בסנהדרין מצינו שני מקורות הנוגעים לדבר: "אמר רבי יוחנן משום ר"ש בר יוחי מנין למלין את מתו שעובר עליו בלא תעשה? ת"ל: 'כי קבר תקברנו'. מכאן למלין את מתו שעובר בלא תעשה".²

בגמרא בסנהדרין מובא עוד: "כל המלין את מתו עובר בלא תעשה. הלינו לכבודו, להביא לו ארון ותכריכין, אינו עובר עליו".³

הרמב"ם בספר המצוות כותב: "הוא שציונו לקבור הרוגי בתי דין ביום שנהרגו והוא אמרו ותעלה 'כי קבר תקברנו ביום ההוא' ולשון 'ספרי': 'כי קבר תקברנו' מצות עשה והוא הדין בשאר מתים ר"ל שנקבור כל מתי ישראל ביום מותם".⁴

'ספר החינוך' כותב: "לקברו בו ביום. ומדיני המצוה מה שאמרו ז"ל שאין מצוה זו בנתלה לבד אלא אף הרוגי בית דין מצוה לקבורם ביום הריגתם. גם בכלל המצוה לקבור כל מת מישראל ביום מותו ומפני זה יקראו ז"ל המת שאין לו מי שיתעסק בקבורתו 'מת מצוה', כלומר: שמצוה על הכל לקברו מצד חיוב זה... והעובר על זה והלין את מת שלא לכבודו בכלל עשה זה מלבד שעובר על לאו".⁵

להלכה פסק השו"ע⁶ שאסור להלין את המת אלא אם כן מלינו לכבודו להביא לו ארון ותכריכין או מקוננות או כדי שיבואו קרובים או להשמיע עיירות. והוסיף עליו הט"ז שם:⁷ והוא הדין להמתין לקרוביו שמותר להלינו.

יוצא אם כן על פי פסק זה של השו"ע ושל שאר האחרונים שאיסור הלנת המת הוא מחמת כבודו. ולכן במקרים שמלינים את המת לכבודו - מותר, כגון: כדי להביא לו ארון, או להודיע לקרוביו וכד', ואם אין עניין של הודעה או שיש לו ארון ושאר צרכי קבורה אין להלינו בשום אופן.

אם כן בשאלת ניתוחים שלאחר המוות ישנה אם כן בעיה מצד הלנתו של הנפטר בשל הניתוח ויש לדון האם ניתוח זה שלאחר המוות יוכל להחשב "לכבודו" של הנפטר ויהיה אפשר להלינו

1. דברים כא, כב - כג
2. סנהדרין מו ע"ב
3. שם מו ע"א
4. 'ספר המצוות', מצוות עשה רלה בנושא חיוב הקבורה. וכן כתב הרמב"ם בהלכות סנהדרין פרק טו, הלכה ח, וכן בפרק ד מהלכות אבל, הלכה ח
5. 'ספר החינוך' מצוה תקלז
6. סימן שנו סעיף א
7. בשם רש"ל

או שאין לו לניתוח חשיבות מספקת מצד כבודו ע"מ לדחות את הקבורה ויצטרכו לקבור המת מיד לאחר פטירתו.

גדר הזמן שעובר בבל תלין (בהלנת המת):

יפתחי תשובה⁸ בשם רדב"ז⁹: האדם עובר משום הלנה דווקא אם מלין את מתו כל הלילה עד הבוקר אז עובר בלאו אבל מקצת הלילה לא עובר, אפילו איסורא ליכא, אלא כדי להיות משובח יש למהר להוציא את מתו כמה שיותר מהר.

איסור הלנת המת בירושלים:

בירושלים יש איסור הלנת מת אפילו לזמן מועט ולכן נהגו בירושלים שקוברים את המת בו ביום. המקור לדבר הוא במסכת בבא קמא¹⁰: "עשרה דברים נאמרו בירושלים... ואין מלינים בה את המת". רש"י במקום מסביר¹¹: מסורת היא בידינו ואין טעם לדבר.

יגשר החיים¹²: גם בנכרי ונפל ועצמות ואיברים שאין בהם הלאו של דלא תלין מכל מקום אסור להלין בירושלים ודין זה הוא בתוך גבולי ירושלים העתיקה מקום המקודש לאכילת קודשים קלים.

אם כן ראינו שאסור להלין את המת מחמת כבודו. אך נחלקו האחרונים במקרה שאדם ציוה שלא לקוברו עד אחר שני ימים אם מותר להלינו משום צוואתו או שיש עניין לקוברו משום חומרת האיסור.

הישדה חמד¹³ בשם 'דעת תורה'¹⁴ סובר שאין שום איסור לקיים דבריו של מת ואין חשש הלנת המת בזה ועדיף מהלינו לכבודו. לעומתו הזכרון לאברהם¹⁵ בשם 'יוסף אומץ'¹⁶ סובר שהמקיים צוואתו של המת עושה לו רעה לטמא נפשו ח"ו מלבד טעמים אחרים ומי שקוברו ביום ההוא מצוה רבה קא עביד.

ישבות יעקב¹⁷: לא מצינו לקיים דברי המת אלא בציווה על נכסיו אבל בשאר דברים לא. ולכן, אף אם צווה שלא לקוברו אין חיוב לקיים דבריו.

האם איסור הלנת מת חלה גם על נפל, גוי ונכרי:

האחרונים דנו האם איסור הלנת המת מיוחד דוקא ביהודים, וכן, האם גם נפל שעוד לא נכנס לעם ישראל, ורשע שלכאורה יצא ממנו בכל זאת כלולים באיסור.

יגשר החיים¹⁸ מסביר שעל נכרי אין איסור הלנה מכיון שאין עליו חיוב של קבר תקברנו.

8. סימן שנו אות א
9. בתשובותיו החדשות סימן שיא
10. דף פב ע"ב
11. שם וכתב המסורת הש"ס שהטעם בזוהר פרשת נשא
12. פרק ז סעיף א - ג
13. אבלות אות פז
14. חלק אורח חיים סימן יא סעיף יג
15. חלק ג אות צ
16. סימן פט
17. חלק א סימן קסח
18. פרק ז סעיף א - י

'פתחי תשובה'¹⁹ בשם 'בשמים ראשי'²⁰ סובר שאיסור הלנת המת חל אפילו על רשע גמור ואסור להלינו.

'פתחי תשובה'²¹ בשם 'מגן אברהם'²² סובר שגם לגבי נפלים עובר על לא תלין.

ג. איסור ביזוי המת וניוולו וחיוב קבורתו

הגמרא בסנהדרין כותבת: "איבעיא להו קבורה משום בזיונא הוא או משום כפרה הוא. למאן נפקא מינה? דאמר לא בעינא דליקבריא לההוא גברא. אי אמרת משום בזיונא הוא לאו כל כמיניה, ואי אמרת משום כפרה הוא הא לא בעינן כפרה"²³.

גמרא זו דנה האם חיוב הקבורה הוא משום בזיונו של המת שיהא מוטל כך או משום כפרתו וכבודו. ומסביר רש"י שם²⁴ שחיוב הקבורה הוא משום שלא יתבזה המת לעין כל שיראוהו מת ונרקב ונבקע.

מסוגיית הגמרא שם משמע שחיוב הקבורה מוטל על כל אדם ועל כולם מוטלת החובה לקבורו ע"מ למנוע את ביזויו. חשיבות רבה ישנה לחיוב הקבורה שאף כהן ונזיר המוזהרים על טומאות, נטמאים למת מצווה ומחויבים בקבורתו כדאיתא במסכת נזיר: "כהן גדול ונזיר אינם מטמאים לקרוביהם אבל מיטמאים למת מצווה"²⁵. כך שחיוב הקבורה הוא לא רק משום כבוד הבריות אלא מצד חיוב העשה של "קבר תקברנו".

בנוסף לטעמים הנ"ל ישנו איסור נוסף והוא איסור ניוול.

במסכת סנהדרין מובא: שנינו במשנה: "בית הסקילה היה גבוה שתי קומות". ובגמרא שם איתא עלה "יתנא וקומה שלו הרי כאן שלוש. ומי בעינן כולי האי? ורמינהו מה בור שהוא כדי להמית עשרה טפחים אף כל כדי להמית עשרה טפחים? אמר רב נחמן אמר רבה בר אבבה: אמר קרא: 'ואהבת לרעך כמוך'²⁶ ברור לו מיתה יפה, אי הכי ליגביה טפי! משום דמינוול"²⁷.

פירש רש"י: "אם גבוה יותר מדאי מתפזר גופו ואבריו מתפרקין וכרסו נבקעת"²⁸. ואם כן, ראינו שאדם שנידון לסקילה אין סוקלים אותו מגובה רב משום כבודו שלא יתנוול כהסבר רש"י מחמת הגובה הרב.

- 19. סימן שנו אות א
- 20. בתשובותיו סימן סד
- 21. סימן שנו אות ו
- 22. סימן תקכו
- 23. שם
- 24. ד"ה "משום בזיונא הוא"
- 25. נזיר מו ע"א
- 26. ויקרא יט, יח
- 27. סנהדרין מה ע"א
- 28. רש"י שם ד"ה "מינוול"

לאור איסורים אלו, איסור ביזוי וניווול המת, נחלקו האחרונים במקרים שונים המצריכים פתיחת קבר ועקב כך גורמים לניווול וביזוי כל שהוא של המת. בנוסף, ישנם מספר מקרים הנוגעים לניווול, בהם נחלקו הראשונים.

המקרים בהם נחלקו האחרונים:

הלבשת תכריכין:

ה'פתחי תשובה'²⁹ בשם 'חות יאיר'³⁰ דן במקרה שבו שני מתים שנקברו ושכחו בכל אחד להלביש מלבוש אחד מן המנהג לתכריכי מתים ומת אחד יותר מבן עשרים ואחד פחות מעשרים וצווה לפתוח קבר הקטן להלבישו מה שחסר מן הבגדים דבקטן ליכא חרדת הדין אבל בגדול אין לפתוח קברו מטעם חרדת אימת הדין וכמו שאמר שמואל "למה הרגזתני לעלות מקברי".

אמנם ה'פתחי תשובה'³¹ מביא דעה נוספת בשם 'חכם צבי'³² שטעם ניוול המת הוא גם בקטנים ולכן אסור לפתוח הקבר בין בקטנים בין בגדולים.

התרת עגונה:

בשו"ת 'פתחי תשובה'³³ בשם 'שיבת ציון'³⁴ מסופר על מקרה שנמצא הרוג שלא ניכר בו שום צורת פנים ומתוך הבגדים והכתבים נראה שהוא בעל אשה אחת אשר יצא מביתו זה חצי שנה ואחר כך באה האשה ואמרה שיש לבעלה סימנים מובהקים בגופו, אם מותר לפתוח קברו לראות אחר הסימנים כדי להתירה מחבלי העיגון. דעת הרב מהר"ר אלעזר פלעקלש להתיר דהרי אפילו לקוחות יכולין לומר אן זוזי יהבינן... ואשתו תוכל לומר מה לי בניווול וסימנים אלו אין משתנים לעולם ובפרט שזהו לכבודו שבניו יתאבלו ויאמרו קדיש. והרב המחבר חולק עליו והעלה לאסור וחזר הרב פלעקלש והודה לדבריו מטעם דשם יודעים בודאי שזהו המת אלא שנסתפקו אם קטן הוא אם גדול אבל בנדון דנן שמא הוא אחר והניווול בחינם ודאי אין להתיר.

ה'פתחי תשובה'³⁵ מביא דעה חולקת בשם 'כנסת יחזקאל':³⁶ מותר לפתוח הקבר לראותו כדי להתיר לאשתו ואין איסור מטעם "למה הרגזתני"³⁷ (היינו מטעם חרדה).

מחללי קברים:

ה'פתחי תשובה'³⁸ בשם 'שבות יעקב':³⁹ מעשה שהיה שחפרו שודדים בתוך הקברים והפשיטו את המתים האם מותר לחפור ולפתוח הקברים של המתים על מנת לראות אם הם גם ערומים?

29.	סימן שסג אות ז
30.	סימן רלט בסופו בתשובת הגאון מהר"ר אופנהיים דף רמז כתב בשם הגאון מהר"ג ממי"ץ
31.	סימן שסג אות ח
32.	סימן מז ובתשובת 'כנסת יחזקאל' סימן מד
33.	סימן שסג אות ז
34.	סימן סד סו
35.	סימן שסג אות ח
36.	אבן העזר סימן מו
37.	שמואל א כח, טו
38.	סימן שסג אות ח

וענה 'שבות יעקב' שמותר דווקא במתים שנקברו מקרוב כמו חודש ימים אבל אותם שנקברו מקודם לחודש ימים אין לחפור כלל ולראות.

ה'פתחי תשובה'⁴⁰ בשם 'טורי אבן'⁴¹ חולק על דעת 'שבות יעקב' ופוסק שבכל מקרה בין אם נקברו מכבר או נקברו עכשיו אין לפתוח שום קבר ולראות.

מילת תינוק:

תינוק שנקבר ולא נימול האם אפשר לפתוח הקבר ע"מ למולו?

לדעת ה'פתחי תשובה'⁴² בשם 'כנסת יחזקאל',⁴³ מותר לחטט בקבר ולמולו אף לאחר זמן שנקבר ולעומתו, סובר ה'פתחי תשובה'⁴⁴ בשם 'נודע ביהודה'⁴⁵ שאם עברו כמה ימים מהקבורה אין לפתוח הקבר, שלא לראות בניוולו.

מת שנקבר שלא במקומו:

'ילקוט יוסף':⁴⁶ אשה שקנתה קבר ליד בעלה המנוח ובטעות שכחו וקברו אותה במקום אחר מותר להחזירה ולקבורה על יד קבר בעלה אך יזהרו מאוד לנהוג בכבוד ראש בעת הפינוי ולאחר בקשת הסליחה והמחילה.

ד. הנאה ממת

בנוסף לאיסורים אלה, יש איסור נוסף והוא איסור הנאה ממת. את איסור הנאה ממת ובתכריכיו מצינו בשני מקומות.

האחד במסכת עבודה זרה: "מת אסור בהנאה ומת גופיה מנלן? אתיה שם, שם מעגלה ערופה כתיב הכא: 'ותמות שם מרים' וכתוב התם: 'וערפו שם את העגלה בנחל'⁴⁷ מה להלן אסור בהנאה אף כאן נמי אסור בהנאה".⁴⁸ אם כן הגמרא למדה גזרה שווה ממות מרים ועגלה ערופה כי ישנו איסור הנאה ממת.

המקור והשני הוא במסכת סנהדרין: "איתמר האורג בגד למת, אביי אמר: אסור. ורבא אמר: מותר. אביי אמר אסור, הזמנה מילתא היא. ורבא אמר מותר הזמנה לאו מילתא היא. מאי טעמא דאביי? גמר שם שם מעגלה ערופה מה עגלה ערופה בהזמנה מיתסרא. ורבא גמר

שאלה קג	39.
סימן שסג אות ח	40.
סימן ח	41.
סימן רס"ג אות יא	42.
שאלה מ"ד	43.
סימן רסג אות יא	44.
יורה דעה סימן קסד	45.
עמוד רפז סעיף ב	46.
דברים כא, ד	47.
דף כט ע"ב	48.

שם שם מעבודת כוכבים . מה עבודת כוכבים בהזמנה לא מיתסרא אף הכא נמי בהזמנה לא מיתסרא".⁴⁹

נחלקו רבא ואביי במקרה שאדם הזמין בגד ונפטר, האם מותר לאחר להנות ממנו. רבא לשיטתו מסביר שהזמנת דבר מסוים לצורך המת אין בה משום קניית הדבר ולכן יהיה מותר להשתמש בו ע"י מישהו אחר. לאביי יהיה הדבר אסור, כיון שלשיטתו הזמנת הדבר היא כעין קנייתו ולכן אפילו מישהו אחר לא יוכל להשתמש בו .

ובהמשך הגמי' מסבירה ומראה דוגמא למקרה כזה: "דאמר רב חסדא : האי סודרא דאזמניה למיצר ביה תפילין וצר ביה תפילין, אסור למיצר ביה פשיטי. אזמניה ולא צר ביה ולא אזמניה שרי למיצר ביה פשיטי. ולאביי דאמר הזמנה מילתא היא אזמניה אף על גב דלא צר ביה . צר ביה - אי אזמניה אין, אי לא אזמניה לא".

אם כן בגמרא מצאנו שני מקורות האוסרים הנאה מדברי המת אם יוחדו לשימוש המת והוזמנו לשם כך אולם אם נעשו רק אחת מהפעולות לא נאסרים דברים אלו, שנפסקה ההלכה שם כרבא.

בראשונים ישנה מחלוקת לגמי מהות איסור ההנאה ממת ותכריכיו, האם האיסור הוא מדאורייתא או מדרבנן.

לדעת הרשב"א,⁵⁰ רש"י⁵¹ ו'ספר החינוך':⁵² ישנו איסור הנאה ממת מדאורייתא לא שנא בין מת גוי למת ישראל.

לדעת התוספות:⁵³ נראה שמת גוי מותר מדרבנן בהנאה והביאו ראייה מדוד שקידש בעורלות פלישתים ש"מ דלאו איסורי הנאה נינהו.

הרב המגיד⁵⁴ בשם הרמב"ן מחלק בין מת ישראל למת עכו"ם, ישראל שמת בשרו אסור בהנאה משמע שמת עובד כוכבים מותר בהנאה עכ"ל.

באחרונים :

להלכה פסק השו"ע:⁵⁵ מת בין עובד כוכבים בין ישראל תכריכיו אסורים בהנאה ודווקא שהזמינם לצורכו ונתנם עליו אבל בהזמנה לבד אפילו עשאו לצורכו לאחר שמת לא נאסרו דהזמנה לאו מילתא היא וכן אם נתנם עליו ולא הזמינם לכך בתחילה עדיין לא נאסרו.

הש"ך⁵⁶ פסק: מת עובד כוכבים מותר בהנאה.

49. דף מז ע"ב
50. חלק א סימן שסה וכן מציינו ב'ספר החינוך' סימן קנד
51. סנהדרין מז ע"ב שם
52. סימן קנד
53. בבא קמא י ע"ב ד"ה "השור"
54. פרק ב מהלכות מאכלות אסורות
55. סימן שמת אות א
56. ינקודות הכסף' ד"ה "בין עובד כוכבים"

ה'פתחי תשובה'⁵⁷ בשם 'אבן שהם':⁵⁸ מת ישראל אסור בהנאה מדאורייתא אבל מת עובד כוכבים אסור מדרבנן, ומהכי טעמא כתב שם באחד שחלה בחולי שאין בו סכנה ואמרו הרופאים שייקח עצם ממת לצורך איזה רפואה או מתכריכי המת מותר ליקח עצם עובד כוכבים לזה כיון שאינו אלא מדרבנן.

מהרשד"ם שאילת יעב"ץ : איסור הנאה ממת הוא רק מדרבנן.

הנאה מעפר המת :

'ילקוט יוסף': גם עפר השרופים אסור בהנאה מעיקר הדין ולכן צריך לקבור עפר זה כדי שלא יבואו ליהנות ממנו ומכל מקום אין מצות קבורה חלה על העפר ולכן אין לקבור את עפר המת שנשרף בתוך בית הקברות הכללי מקום שוכני עפר ומכל שכן שאסור ליתן העפר בתוך קבר אחר שיש בזה משום חרדת הדין למתים ואפילו בקבר אשתו אין לתת העפר.

סיכום הדברים : ממגוון האיסורים שראינו נראה לכאורה כי ישנה בעיה גדולה בנייתוחים שלאחר המוות ראשית כל, מצד השהיית הנפטר והלנתו. שנית, משום ניוול וביזוי המת, בכך שחודרים לגופו לעין כל ולעיתים משחיתים את גופתו ע"י חתיכת איברים ממנה, כאשר אברים מסוימים מיועדים למטרות מחקר ואילו שאר החלקים אשר לא נחקרים נקברים בבית קברות או לעיתים, לצערנו הרב, מושלכים או מושמים בחביות במקום כלשהו למשך זמן. וכן מצד איסור ההנאה שיש על מת, שהרי בניתוח שלאחר המוות אנו "נהנים" לכאורה מגופו. לכן, לאור האיסורים הני"ל, יש איסור גמור מטעם זה לניתוחים מעין אלו הנעשים לאחר המוות. כעת נברר האם ישנם מקרים בהם למרות האיסורים הני"ל יש בכל זאת היתר לנתח מת.

ה. ניתוחי מתים לצורך הצלת חיים נוספים

ישנם מקרים רבים בהם אנשים החולים במחלות קשות נפטרים עקב מחלתם, כאשר במשך זמן המחלה הם טופלו בתרופות שונות בעלות חומרים שונים, שאליהן הגוף היה אמור להגיב באופן מסוים.

במקרה שכזה, לניתוח שלאחר המוות ישנה חשיבות רבה כדי לעמוד על דרך השפעת הטיפול התרופתי על המחלה, ולבדוק האם הטיפול היה טוב והגוף הגיב או להפך, ומתוך כך לנסות ולמצוא תחליפים אחרים והרכב שונה של תרופות כדי לנסות ולהציל חולים נוספים. כלומר במקרה זה אנו רואים שיש צורך חשוב לניתוח. האם במקרה כזה, של ניתוח לברור מחקרי על מנת להציל חולים נוספים, תהיה סיבה זו היתר לניתוח שכזה? בשאלה זו עסקו האחרונים.

ה'נודע ביהודה', אחד הפוסקים המרכזיים שהתייחסו לנושא זה של ניתוחים לאחר המוות, השיב על שאלה שנשלחה אליו מלונדון בהקשר זה, וזה נוסחה :

57. סימן שמי"ט אות ב
58. סימן ל

"מעשה שאירע שם באחד שחלה בחולי האבן בכיסו, חתרו כדרכם כעסק הרפואה במכה [מחלה] זו ולא עלתה לו תרופה ומת. ונשאלו שם חכמי העיר אם מותר לחתוך בגוף המת במקום הזה כדי לראות במופת שורש המכה הזאת כדי להתלמד מזה בהנהגת הרופאים מכאן ולהבא... אם יש בזה איסור משום דאית ביה ניוול ובזיון המת, או אם מותר משום דאתי מיניה הצלת נפשות להבא".⁵⁹

והביא ה'ינודע ביהודה' דעות להקל ולהתיר לבצע ניתוח אשר באמצעותו יוכלו להתלמד וכך להציל אנשים נוספים החולים במחלה זו, ודחה סברת המחמירים. חשוב להדגיש, כי דעתו של ה'ינודע ביהודה' היא במקרה שיש חולה לפנינו **הזקוק לטיפול**, **סובל מאותה מחלה וזקוק לטיפול זהה**. לכן, במקרה כזה יש עניין של **פיקוח נפש**, ולא סתם ניתוח בעלמא לצרכים שכעת אינם משרתים איש חוץ מצורך מחקרי מסוים. אם כן לסיכום שיטתו של ה'ינודע ביהודה' אם ישנם חולים לפנינו כעת אשר יוכלו ע"י ניתוח זה להתרפאות וזה עניין של פיקוח נפש יש מקום להתיר ניתוחים אלו.

ה'חתם סופר' פסק כדעת ה'ינודע ביהודה' וכתב שם :

"...ולפי זה אם היה לפנינו חולה שיש לו מכה כיוצא בה ורוצים לנתח המת הלז קרוב לודאי שמותר...".⁶⁰

הגאון 'בנין ציון'⁶¹ חלק על דעותיהם של ה'ינודע ביהודה' וה'חתם סופר'. הוא החמיר ואסר לנתח אדם שמת, אפילו יש לפנינו חולה שחולה באותה המחלה, וייתכן שמניתוחו של המת נוכל לעמוד על דרכי טיפול חדשות שאולי יטיבו וירפאו את החולה האחר.

ובטעמו נימק: שבשעה שאדם מת - נפטר הוא מן המצוות כדאיתא בתהילים 'ולמתים חופשי'.⁶² לכן, החיוב של 'לא תעמוד על דם רעך' לא חל על המת אלא על קרוביו ומתוך כך - יש להם איסור לנוולו. יסוד פסיקתו של הגאון 'בנין ציון' נסמך על מה שכתב רש"י⁶³ שאין לאדם להציל עצמו בממון חברו. כך שניתוח כעין זה אסור בהחלט מהיסוד של אין אדם מציל עצמו בממון חברו, במקרה שלנו גופו של המת, אף אם מניתוח זה שלאחר המוות ימצא מזור לרפואתו, וכן דעת הגאון ממונקאש.⁶⁴

ו. ניתוחי מתים לצורך חולים שאינם לפנינו

בזמננו ישנם חולים המתים ממחלות כגון איידס, אשר יום יום מנסים החוקרים לעמוד על נסיונים שונים כדי לנסות ולעכב את הידרדרות המחלה, או לחילופין, לנסות לגבור עליה. חומרים שונים נלקחים ע"י חולים שמנסים תרופה זו או תרופה אחרת, כדי לנסות לנצח מחלה

59. ינודע ביהודה', יורה דעה סימן רי

60. יחתם סופר', יו"ד סימן שלו

61. חלק א, סימן רע

62. תהלים ח, י

63. רש"י, בבא קמא ס ע"א

64. שו"ת 'מנחת אליעזר', חלק ד, סימן כח

זו. מניתוח שלאחר המוות באנשים אלה ניתן לקבוע ולראות האם החומר הספציפי השפיע על תא מסויים או לא, ועל ידי כך - לנסות ולהרכיב תרופה חדשה, או לחילופין לחזק את החומר הניתן, בחומרים נוספים.

כך שמניתוחים אלה "ייהנו" חולים בזמן מאוחר יותר, אך בזמן הסמוך לניתוח אין איזושהי תוצאה מסוימת.

לדעת ה'נודע ביהודה' שסובר שדווקא לצורך פיקוח נפש מותר, במקרה זה יאסר בניתוח, משום שאין פה עניין מיידי של פיקוח נפש והחולה אינו לפנינו.

שו"ת 'מחנה חיים'⁶⁵ וכן פוסקים נוספים⁶⁶ כותבים, שגם כשאין חולה לפנינו מותר לנתח את המת כדי לעמוד על שורש מחלתו על מנת לנסות ולהציל חולים נוספים שאולי יהיו בעתיד. לשיטתם, כיון שכיום, עם התפתחות הטכנולוגיה, אפשר להודיע במהירות לבתי חולים או למכוני מחקר בדרכים שונות (פקס, טלפון וכד') על ממצאים או על תרופה חדשה שנקחה, וידוע לנו על חולים אחרים, הם נחשבים כנמצאים לפנינו, ולצורך הצלתם של חולים אלו מותר לנתח מתים.

אפשר לומר שה'נודע ביהודה' יסבור כמו 'בנין חיים' לאור ההתפתחות שחלה, שהרי בזמנו לא היתה אפשרות לדווח וכו' וכל מצב שחולה היה מרוחק מהכפר או מהעיר נחשב כחולה שאינו לפנינו ולכן אסר ניתוחים אלו.

הסבר אחר כתב הרב וונברג⁶⁷ שאפילו לשיטת ה'נודע ביהודה', אולי יהיה הדבר מותר, כיון שדבריו של ה'נודע ביהודה' מוסבים דווקא לרופא פרטי לא ממסדי. אולם, למוסדות הרפואה שלנו ישנה אחריות רבה, ולכן גם חולים פוטנציאליים נחשבים כפיקוח נפש ויהיה מותר על סמך זה לנתח מתים לצורך זה.

ז. ניתוחי מתים לצורך חולים שאולי יהיו

כיום עובדים במעבדות מחקר על פיתוחים של חיסונים נגד מחלות שונות "רדומות" שאולי יתקפו אנשים בזמן מסוים. גם כאן עולה השאלה אם במקרה כזה שאין חולה ממשי לפנינו ואולי אף אין פיקוח נפש ממשי האם מותר לנתח מת בכל זאת למטרה זו.

הרב משה פינשטיין התיר באופן כזה "שלא יחתכו האיברים ולא יפתחו צוארו ובטנו רק מותר לתחוב נידעל (מחט) להוציא ממנו איזה לחלוחית להודע מזה איזה דברים הנוגעים למחלה, שזה אין להחשיב לניווול שהרי דבר זה מצוי טובא בזמננו שעושים כן גם לחיים ויש להתיר בפשטות. וכן להוציא מעט דם לבדוק וכד' ע"י נידעל (מחט) אינו ניוול ויש להתיר, ואף שלא מצאתי זה בפירוש נראה זה לע"ד ברור".⁶⁸

65. יורה דעה חלק ב, סימן כ

66. 'חזון אישי' יו"ד דף ז; 'ציץ אליעזר' חלק ד, יד; הרב וינברג בספר 'תחומין', כרך יב, עמוד 382

67. 'תחומין', כרך יב, עמוד 382

68. 'אגרות משה', יו"ד חלק ב, סימן רנא בסופו

היינו, יוצא מדבריו, שבדיקות כלליות שאינן דורשות חדירה לגוף מותרות, היות שבדיקות אלו לא גורמות ניוול כלשהו למת.

הרב מלמד⁶⁹ הוסיף וציין על הדברים הנ"ל, שחשוב להדגיש כי הניסיון מוכיח שבעניין זה אפשר וצריך לסמוך על רופאים יראי שמים, שנאמנים הם לומר שאכן יש לנתח את המת מחמת פיקוח נפש של חולים נוספים. עוד חשוב לציין, שבפועל, במקרים ספורים בלבד יש כיום צורך ממשי לנתח מתים כדי להמציא תרופות למחלות עתידיות. לרוב, על ידי בדיקות שאינן מצריכות ניתוח, ניתן לדעת כמעט הכל, ובדיקות אלו מותר לבצע גם לדעה המחמירה כגון החדרת מחט ושאיבת דם או רקמות שונות (כשיטת הגר"מ פיינשטיין).

והוסיף על זה הגרש"ז אוירבעך שע"י דרכים אלו תצא תועלת גדולה לחולים אחרים.

ה. ניתוח מת לצורך הפללת רוצח או זיהוי

כאשר אדם נרצח בנסיבות כלשהן, בקשת המשטרה היא לנתח את הגופה כדי לקבוע ולזהות סימנים בליסטיים כלשהם, סימנים המעידים על סיבת המוות ועל שעת המוות, לצורך חקירת והפללת רוצח. כמו כן ניתוח לאדם שטבע או מקרה אחר, שפניו או אברים מסוימים התעוותו, ורק ע"י ניתוח, צילום שיניים וכד' יוכלו לעמוד על זהותו ואין דרך אחרת לוודא זאת. האם במקרה כזה, למרות שאין פה את התנאים להיתר של פיקוח נפש וחולה אחר לפנינו, מותר לנתח את המת בשביל הסיבות הנ"ל?

דעת האימרי שפר'⁷⁰ היא שלמטרות אלו ניתן לבצע נתיחה. וקרובי המשפחה, המונעים, לעיתים, ניתוח זה ובכך מונעים את זיהויו של הרוצח ומשבשים את החקירה - לא נוהגים כשורה. איסור הניתוח כפי שמצינו הוא בשביל לא לפגוע בכבודו של המת (ביזוי, ניוול), אולם במקרה דגן ודאי שהנרצח מוחל על כבודו ובלבד שרוצחו יבוא על עונשו. ולכן במקרה כזה איסור ביזוי אינו סיבה לאסור ניתוח זה. וכך היא דעת רוב הפוסקים.⁷¹

ט. אדם שתרם את גופו למדע - האם יש לנתחו

עפ"י רוב הפוסקים, אין לאדם זכות למכור את גופו וע"י כך לבזות את גופו, ובהרבה מקומות נזכרו ונכתבו דברים על קדושת הגוף וצלם ה'. על כן, יש איסור גמור וחמור בביזוי של צלם אנוש, וניתוח שאחר המוות הוא ביזוי גמור. ובנוסף, עובר על איסור הנאה ממת. כך פסקו חת"ס המהר"ם שיק,⁷² הרב קוק⁷³ ופוסקים נוספים.

69. יפניני הלכה', כרך ג

70. סימן פב

71. וכך פסק ה'ציץ אליעזר' (חלק ד, שאלה יד, ט) ו'גשר החיים' (חלק ט, פרק כח, סי' ג). אולם דעת 'חמדת צבי' (חלק ב, יו"ד כ) להחמיר.

72. יו"ד שמז

אולם, לדעת כמה פוסקים ניתן לנתח אדם שנתן הסכמתו לכך, וטעמם הוא שכל היסוד לאסור בזיון המת הוא בכדי לא לפגוע בכבודו. אולם אם האדם עצמו הסכים שינתחו אותו, ממילא אין כאן איסור ביזוי. וכך פסק בשו"ת 'בנין ציון'⁷⁴ וביציץ אליעזר.⁷⁵ גם מועצת הרבנות הראשית בתקופתו של הרב הרצוג קבעה שאין לה התנגדות שינתחו מתים שהסכימו לכך בחייהם, משום שהרופאים יכולים לסמוך בזה על דעת המתירים.⁷⁶ חשוב לציין שהיתר לדעת המקילין הוא רק לגבי ניתוח המת, אבל אסור לדחות את קבורתו אפילו ביום אחד משום איסור הלנה.

י. ניתוחי נפל

אשה שבהריונותיה מפלת ויש אפשרות שע"י ניתוח הנפל יוכלו הרופאים לעמוד על הבעיה, כך שיהיה אפשר לנסות למנוע הפלה נוספת בהריון הבא. האם במקרה כזה יש להקל? הגרייני נויברט כתב שיש להקל בניתוחו אך צריך להביא את הנפל לקבורה לאחר מכן. הגרש"ז אויערבאך כתב שהדין נכון גם בילד שנפטר בתוך שלושים יום שאחר הלידה כיוון שהוא ספק נפל, וגם מונעים בכך סכנה מהאמא של לידת נפלים נוספים.⁷⁷

יא. נכחות בעת הניתוח

כאמור, קיים איסור ניתוח המת מטעמי ביזוי, ניוול, הלנה והנאה. בשאלת המצאותם של סטודנטים לרפואה במסגרת לימודם באוניברסיטה בשעת הניתוח, שעצם נכחותם מעצימה את ביזויו של הנפטר, נחלקו האחרונים. שו"ת 'חלקת יעקב'⁷⁸ ושו"ת 'הר דוב'⁷⁹ מתירים להיות נוכחים בשעת הניתוח. נוסף על זה מה שכתב 'משפטי עוזיאל'⁸⁰ שהניתוח ייעשה בצורה מכובדת ולא בזלזול וקלות ראש, ומאוד צריך להקפיד שלאחר הניתוח המת ייקבר בכבוד ושלא יישאר שום חלק ממנו ואפילו הקטן ביותר ללא קבורה. אולם, שו"ת מהר"ם שיק⁸¹ ויכל בוי⁸² אוסרים זאת.

73. ידעת כהן' קצט
 74. קע
 75. חלק ד, שאלה יד
 76. עפ"י 'אנציקלופדיה הלכתית רפואית', עמוד 537
 77. מקורות נוספים לעיון - שו"ת 'בנין ציון' סימן קיט. שו"ת מהר"ם שיק יו"ד סימן שדמ, מג"א סימן תקכי ס"ק ב, 'גשר החיים' חלק א, פרק טז, סעיף ג, וכן בשו"ת 'אהלה של תורה', סימן נו.
 78. חלק א, סימן פד
 79. יו"ד סימן רעח
 80. יו"ד, ס"י כח - כט
 81. יו"ד סימן שדמ
 82. אבלות, חלק א, ס"י ג, סעי' יב

יב. סיכום

בגמרא במסכת שבת שנינו: "העומד על המת בשעת יציאת נשמה חייב לקרוע. למה זה דומה? לס"ת שנשרף, שחייב לקרוע".⁸³

כתב הרמב"ן שגוף האדם דומה לספר תורה והנשמה לאזכרות שבו. וראו רבותינו את קדושת הגוף, קדושת צלם אלוקים, כדבר עליון שאנו מחוייבים לשמור עליו. לכן, בכלל ניתוחים אלו שלאחר המוות שכרוכים בבעיות רבות כמו ביזוי המת וניולו, וכן באיסור הנאה והלנה, יש איסור גמור לנתח. אמנם, ניתוחים אלו הותרו על פי רוב הפוסקים⁸⁴ במקרים ספציפיים ועל פי קריטריונים ברורים של פיקוח נפש וכבוד הנפטר.

נזכה מהרה שייבולע המוות לנצח ומחה ה' דמעה מעל כל פנים"

83. שבת ה ע"ב

84. אמנם היו שאסרו כיבנין ציון'